

Universitätsbibliothek Wuppertal

De Theophrasti virtutibus dicendi

Stroux, Johannes

Lipsiae, 1912

Caput V. De virtutum dicendi apud Romanos ratione

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-4889](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-4889)

redeat praeceptio. Qui igitur ad elocutionis doctrinam restituendam utitur virtutibus narrandi, caveat necesse est, ne illa ad *res* pertinentia etiam in elocutionis partem, a qua plane aliena sunt, traiciat.¹⁾

CAPUT V.

DE VIRTUTUM DICENDI APUD ROMANOS RATIONE.

Ducentorum fere annorum spatium intermittamus et in recentioris aetatis scripta rhetorica Latinis litteris mandata accuratius inquiramus, quam nobis virtutum rationem ostendant. Atque primus quidem dignus est, qui audiatur, M. Tullius Cicero. Quem nos iam in altero nostrae disputationis capite ad testimonium de virtutibus elocutionis dicendum advocavimus, quia is non solum de sua ipsius ratione virtutum sed etiam de Theophrasti nos facit certiores. Itaque singula in hoc capite nolo repetere, totam argumentandi rationem ut breviter comprehendam: Tulliano Oratore probatur Theophrastum quattuor virtutes illas praecepisse, tertio De Or. libro ostenditur omnem institutionem λέξεως sub virtutum quattuor capitibus tractari et absolvi. Ut in singulis praeceptis Cicero recentiorum studiorum rationem habuit, ita in tota partitione elocutionis Theophrastum Peripateticum secutus est. Quae cum ita sint, facile intellegitur eos magnopere errare, qui Ciceroni diffidunt, Dionysio aliisque rhetoribus maiorem volunt fidem habere. Hugo Rabe in dissertatione de Theophrasti libris περί λέξεως Dionysium anteposuit, multo acerbius de Cicerone iudicium etiam novissimus libri περί λέξεως editor Mayerus tulit: eius disponendi rationem prorsus nullam esse, veram Theophrasti doctrinam eum non perspexisse, ordinem libri De Or. III inde explicari, quod Cicero satis infelicem in modum Theophrasti quartum caput cum reliquis tribus contaminaret, unum insuper caput Theophrasteum, quod esset de tribus dicendi generibus, sub vitiosa libri Tulliani dispositione paene latere, dispersis ex locis id esse restituendum (Mayer: Prolegg. p. XI sqq.). Confiteor me non sine lacrimis Tullium nostrum in Procrustis lectulo damnoso vidisse distentum et laceratum. Neque vero fugit Mayerum totam elocutionis materiem apud Ciceronem secundum quattuor dicendi virtutes esse divisam, non fugit eum χαρακτήρας λέξεως ab hoc ordine esse alienos. Quos quod nihilominus a Cicerone tractatos esse studuit demonstrare, hoc resistantibus

1) Qua in re ubique peccavit Mayerus, sed etiam Geigenmüller, alii.

iis, quos collegit, locis factum est. Caput enim Theophrasteum de tribus dicendi characteribus Mayerus his in partibus sibi videtur invenisse:

a) §§ 25—36, sed in variis generibus historice percensendis consulto illa *tria* genera prae multifaria divisione Cicero neglexit.

b) §§ 96—103, ubi eodem modo res se habet. Haec igitur invito Tullio ad *tria* genera delata sunt.

c) §§ 199—200. Commemorantur quidem illa *tria* genera, sed ita, ut notam quandam et usitatam elocutionis partitionem Cicero in memoriam revocet, nihil vero separatim de generibus praecipiat. Accedit, quod inde a § 199 nova incipit pars, quam ex novo fonte haustam esse veri simile est. Colorem enim et habitum totius orationis, de quo agit 199, Cicero iam antea (96 sqq.) pleniore ratione explicavit. Atque priore loco dispositionem integram servavit, altero autem ornatum proprie dictum et *σχήματα* distraxit. Quodsi Mayerus etiam § 200 ad genera refert, non intellego, quoniam aperte ad figuras (*σχήματα*) Cicero transiit. Quid denique de §§ 210—212 putandum sit, in virtute *πρόποντος* (cap. II) exposuimus. Ipse editor fragmentorum in eadem pagina (prolegg. p. XII) confitetur non genera sed decori virtutem ibi tractari.

Virtutes autem dicendi, si Mayero fidem habemus, Cicero non exposuit nisi magna perturbatione commissa. Revera eum putat haec *tria* capita enarrasse: I *περὶ τριῶν λόγων χαρακτήρων*, II *περὶ ἐκλογῆς ὀνομάτων*, III *περὶ συνθέσεως ὀνομάτων*. At tantum abest, ut Cicero virtutibus dicendi et tribus illis a Mayero enumeratis capitibus eandem vim et simile in arte praecipienda officium tribuat, ut omnia, quae de elocutione et de ipsis illis capitibus praecipit, subiciat quattuor virtutibus dicendi. Itaque quartum caput de virtutibus, aut ut Mayeri vocabulo utar, *περὶ ἰδεῶν*, illis tribus nullo modo addere potuit, nisi omnem suam rationem evertisset. Tractatio virtutum non modo non deest, sed etiam omnem complet librum.

Omnia conamina, quibus Tulli libri De Or. III ratio *λέξεως* alienis partibus permiscetur aut alio, quam Cicero voluit, sensu explicatur, acriter reicienda mihi videntur esse. Quo vehementius Mayerus, ut suam de Theophrastei libri indole sententiam tueri posset, librum De Oratore vituperare debuit, eo magis equidem haereo et insisto in duplici Ciceronis testimonio, alterum dico Oratoris, quo virtutum a Theophrasto constitutarum numerum et rationem breviter enumerat, alterum totius tertii De Oratore libri, quo easdem virtutes demonstrat fundamenta esse elocutionis, qualem inventores huius partis, quos saepius Peripateticos appellavit, instruxerint. Omnem meam disputationem Ciceronis fidei

addico; is artem suam λέξεως Theophrastei aedificii instar construxit, quod nunc quoniam miserabili fato corrui, ex illo, quantum fieri potest, restituendum esse censeo. 'At in magna librorum copia saepe Ciceroni diffidendum esse didicimus.' Concedo neque tantopere ei confiderem, nisi omnes, quos nos adhuc tenemus, auctores, qui λέξιν, tertiam dico artis rhetoricae partem, technice exposuerunt, ad vadimonium convenirent, non quo eundem semper numerum adhibeant, sed quia rationem et indolem virtutum — quod gravius est numero — earumque officium in elocutione instituenda comprobant. Sed priusquam pergamus, eorum testium reminiscamur, quos iam audivimus. Hi autem sunt:

Aristoteles: Una virtus ex pluribus partibus composita.

Theophrastus: Quattuor virtutes (Cic. Or. 79).

Stoici: Quinque virtutes (Laert. Diog. VII 59).

Cicero De Or. III: Quattuor virtutes.

Qui omnes tria genera dicendi a virtutibus procul habent.

Reliqui Ciceronis libri rhetorici vera praeceptione λέξεως carent. 'Rhetorica' non pervenerunt ad hoc caput artis, de Bruti historicis iudiciis, de Partitionibus Oratoriis, de propria indole Oratoris suo loco dicemus. Iam transeamus ad *Quintilianum*.

Quintiliani Institutiones Oratoriae ab indole librorum De Oratore maxime alienae sunt. In his Crassus amicis, qui viri praeclarissimi idemque oratores non imperiti sunt, fundamenta doctrinae proponit, singula ipse iterum atque saepius fatetur praecepta se percurrere magis quam explicare. Ille autem dicendi magister discipulis artis studiosis omnia in encyclopaediam oratoriam colligere studet, quaecunque ad artem discendam iis usui esse possunt. Singulorum praeceptorum copia libros suos adeo amplificavit, ut κεφάλαια artis late distineantur et eorum, qui legunt, animi facile in singulis haereant, fundamenta obliviscantur. Eo magis nos debemus attendere ad ipsam artis describendae rationem et ordinem, neque fugiet quemquam, qui attente leget, eandem λέξεως descriptionem apud Fabium inveniri, quam invenimus in Ciceronis libro De Or. III, quam Theophrasti esse ex Oratore cognovimus.

Plus tres libros Quintilianus elocutioni concessit, octavum, nonum, decimum, undecimi initium. Ipsum audiamus hanc artis partem in capita summatim distribuentem VIII 1, 1: „(Elocutio) spectatur verbis aut singulis aut coniunctis. in singulis intuendum est, ut sint Latina, perspicua, ornata, ad id, quod efficere volumus, accommodata: in coniunctis, ut emendata, ut (apte addid. Christ, quod non est necessarium) collocata,

ut figurata.“ Atque primum quidem virtutes quattuor¹⁾ nobis iam satis notas deprehendimus: *ἑλληνισμὸν, σαφές, κατασκευήν, πρόπον*. Alius, inquires, hic ordo videtur atque ille Tullianus. Certe quidem, si ea verba sola sequimur. Nam duae dividuntur provinciae: singula verba et coniuncta. Quattuor illae virtutes ad unam singulorum verborum partem pertinent. Coniuncta habent propria sua capita, cum apud Ciceronem compositio verborum virtutibus subiciatur. Sed si omnem disputationem percensemus, eadem ratio in Quintiliano observatur, quae est apud Tullium; nam dispositionem, quam praemisit, ipse minime sequitur.²⁾ Quintiliani temporibus compositio ad artem dicendi tantum valebat tantaque praeceptorum copia instructa erat, ut multo maiorem, quam etiam apud Ciceronem, locum in artibus obtineret.³⁾ Qua de causa in praefatione quidem *λέξεως* Fabius ei proprium locum concessit. Sed progrediente disputatione ad Ciceronis rationem redit et omnem virtutum doctrinam ita explicat, ut tam singulorum verborum quam coniunctorum ratio habeatur.

Quamquam enim antea dixit coniuncta primum deberi emendata (Geigenmüller l. c. p. 20) esse, ipse Latinitati ea subiungit. Ut vitia statuebantur *βαρβαρισμός* in singulis verbis, *σολοικισμός* in coniunctis, sic Quintilianus eam orationem, quae *σύνταξιν* servabat, proprio nomine emendatam dixit, virtutem autem unam esse voluit et una egit de ratione Latine et emendate loquendi (VIII 1, 1). In perspicuitatis et ornatus virtute una se comprehendere coniuncta et singula verba ipse tam aperte affirmat, ut totam viam disputationis prosequi non opus sit,

1) Ad nostram certe disputationem ea pars operis Fabiani pertinet, quae est *περὶ λέξεως*. Sed adnotandum est in capite I 5, quod est de arte grammatica, aliam inveniri virtutum partitionem, qua *πρόπον* subicitur *κατασκευή*. Haec enim leguntur (I 5, 1): „Cum omnis oratio tres habeat virtutes, ut emendata, ut dilucida, ut ornata sit (quia dicere apte, quod est praecipuum, plerique ornatai subiciunt).“ Apparet igitur auctorem eum, quem in grammaticis Fabius sequitur, tres numerasse virtutes elocutionis atque nos infra videbimus Auctorem Herennianum simili ratione ornamenta et perpauca, quae ad *πρόπον* pertinent, in eam, quam dignitatem appellavit, partem collegisse. Sed in elocutionis parte Quintilianus quattuor virtutes numeravit, in primo quoque libro veritus, nequis *πρόπον* desideraret, eius virtutis sedem ostendit. De libro primo disputavit B. Heinicke: De Quintiliani Sexti Asclepiadis arte grammatica. Diss. Argent. 1904, de virtutibus p. 34 sqq. Sed de Theophrasto non recte iudicavit p. 36, 1.

2) Ita saepius Fabius initio maioris partis, ut lectori conspectum facilem suppeditet, rem in plura capita dissecat, quam adhibet in sequenti disputatione.

3) Cf. IX 4, 1: „De compositione non equidem post M. Tullium scribere auderem, cui nescio an nulla pars operis huius sit magis elaborata, nisi et eiusdem aetatis homines scriptis ad ipsum etiam litteris reprehendere id collocandi genus ausi fuissent (Brutus et Attici), et post eum plures multa ad eandem rem pertinentia memoriae tradidissent.“

modo haec legas VIII 2, 22: „Nobis prima sit virtus perspicuitatis, propria verba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio, nihil neque desit neque superfluat.“ Quorum extrema verba ad coniunctionem pertinere apparet.¹⁾ Maxime autem VIII 3, 15: „Et quoniam orationis tam ornatus quam perspicuitas aut in singulis verbis est aut in pluribus positus, quid separata, quid iuncta exigant, consideremus.“

Ornatu singulorum verborum descripto VIII 3, 16—39 inde a § 40 ad rationem sermonis coniuncti transit. Haec amplior est quam *σύνθεσις* proprie dicta, cum omnes tropos et figuras comprehendat. Sequitur *σύνθεσις* ipsa, quae ex membris, incis, periodis componitur. Etsi pluribus verbis explicatam et copia praeceptorum magnopere auctam eodem tamen loco compositionem tractavit atque Cicero in libro III De Or., sub virtute ornatus.

Restat, ut de libro X dicamus. Quintilianus affirmavit ornatum oratoris propriam esse provinciam, qua omnis eius laus niteretur (VIII 3, 1). Magnam deinde copiam praeceptorum exposuit, ex quibus ornata fieret oratio. Ea igitur ad *τέχνην* pertinent. Sed ut erat Fabius magister et quasi paedagogus, etiam *ἄσκησιν* docere voluit, sine qua nihil prosunt praecepta. Quae assidue exercitando tam facilem usum habere debent, ut occasione data ultro se offerant dicenti. Etiam progymnastici hanc facultatem docere studebant et omnia fere libri decimi capita etiam in illorum scriptis inveniuntur.²⁾ Quintilianus sane uberius, quia non discipulis solum sed viris etiam dicendi studiosis³⁾ suos libros scripsit. Nemo enim orator, ne summus quidem, exercitatione perpetua egere potest (X 7, 8 et 24).

Fit eiusmodi exercitatio primum quidem legendo (*ἀνάγνωσις*), quod per varia litterarum genere Fabius persequitur (X, 1). Legimus autem, ut imitemur. Itaque *περὶ μιμήσεως* agit (X, 2). Altera *ἀσκήσεως* ratio est in scribendo, quem stilum appellat (X, 3). Postquam scripserimus aliquid, emendandum nobis hoc est (X, 4). Genera autem exercitationis scribendi (*μετάφρασιν* praecipue et *θέσεις*) docet capite 5. Nec solum oculis legere, scribere stilo utile est, sed etiam ipsa mentis cogitatio facultatem alit dicendi (X, 6). Exercitandi finis est posse ex tempore

1) Eadem ratione vitium, quod virtuti perspicuitatis opponitur, scilicet obscuritas, explicatur in verbis singulis (VIII 2, 12), deinde dicit: „Plus tamen est obscuritatis in *contextu* et *continuatione* sermonis“ (2, 14).

2) Conferendus igitur hic liber etiam cum iis, quae Cicero exposuit De Or. I, 149 sqq. („nunc de ipsa *exercitatione*, quid sentias, quaerimus“).

3) Cf. X 1, 4: „Igitur eum, qui res invenire et disponere sciet, verba quoque et eligendi et conlocandi rationem perceperit, instruamus, qua ratione, quod dixerit, facere quam optime, quam facillime possit.“

dicere, quod Graeci vocant *ἀντοσχεδιάζειν* (X, 7). Iam ex iis, quae summatim attulimus, elucet, quid liber X sibi velit. Nihil est nisi praeceptorum ornandi, quae duobus libris antecedentibus insunt, appendix¹⁾, quam ex vernaculo usu paedagogicam licet appellare, quoniam *τέχνης* rationi adiungit viam *ἀσκήσεως*. In ipsum librum IX recipi non poterat, quia ille iustum iam excessit spatium.²⁾ Sed ad praecedentia sola pertinet neque cohaeret cum libri undecimi initio. Immo vero libentius ad memoriam statim transisset Fabius X 7, 33: „Sed de memoria destinatus est libro proximo locus nec huic parti subiungendus, quia sunt alia prius nobis dicenda.“ Quae sunt illa ‘alia’? Una ex quattuor virtutibus reliqua erat, scilicet decorum (*πρέπον*), cuius praecepta initio undecimi libri explicantur, neque ad memoriam transire poterat, priusquam elocutio tota ad finem perduceretur. Prooemio igitur libri undecimi ‘aptum’ ad ornatum adiungitur (XI 1, 2), qua disponendi ratione librum decimum *παρένθεσιν* esse probatur. Omnis autem elocutionis praeceptio quattuor virtutibus subiecta est.

Tenemus Quintiliani rationem. Initio easdem quattuor virtutes iecit velut fundamenta disputationis, egit deinde VIII 1 *περὶ ἑλληνισμοῦ* (de Latinitate). Sequitur perspicuitas (VIII 2) cum vitio ei opposito obscuritatis. Tum ad ornatum transit (cap. 3 sqq.), quae virtus illa iam aetate omnem fere institutionem *λέξεως* arripuerat reliquarum virtutum provincia satis deminuta. Haec autem capita ornatum efficiunt:

Pars A: I Delectus verborum ~ *ἐκλογή ὀνομάτων* VIII 3, 15 ad 40.

II Continuae orationis ornatus

- a) *προαίρεσις* 40—41.
 - b) de vitiis 42—60.
 - c) ornatus definitio 61.
 - d) *ἐνάργεια* cum brevitate (82) 61—82.
 - e) *ἔμφρασις* (cf. IX 2, 64) et alii quidam modi breviter pertractati 83—90.
 - f) *ἀύξεισις* et *μείωσις* cap. 4.
 - g) de sentiis ~ *περὶ γνώμης* cap. 5.
 - h) de tropis cap. 6,
- quo in capite etiam translata collocantur,

1) Nobis sane hic liber propter primi capitis iudicia historica gravissimus est. Sed talis aestimatio temporum intervallo nititur, Quintiliano eiusque aetate octavus et nonus liber multo plures erant decimo.

2) IX 4, 146: „Nam finem imponere egresso destinatum modum volumini festino“ cf. ibid. 138.

- i) de figuris IX, 1—3.
 k) de compositione ornata ~ *περὶ συνθέσεως* IX 4,
 1—130.

Pars B:

De variando ornatu IX 4, 131—147.

Appendix: Liber X De exercenda elocutionis facultate.

Atque haec quidem ad ornatum pertinent. Aptē dicendi virtus (*πρέπον*) sequitur undecimi libri initio. Quibus rebus absolutis elocutio, tertia artis rhetoricae pars, ad finem perducta est. Adiungitur memoria, deinde pronuntiatio. Videsne elocutionis doctrinam incipere a virtutibus dicendi, cum virtutibus desinere? An falso contendimus a Tulliana ad tertium De Or. librum adhibita ratione *λέξεως* Fabium non differre?

Per Ciceronis igitur librum De Or. Fabius ad Theophrastum redit. Sed ipsius Peripatetici philosophi libros non versavit. Plurimis locis etiam in parte *περὶ λέξεως* confitetur se Ciceronis auctoritate niti.¹⁾ Sui iuris non est putandus eiusque testimonium clientis est pro patrono. Tamen etiam ad Theophrasti doctrinam probandam consensus ille aliquid valere arbitror. Si Ciceronis ratio elocutionis ab ipso aut esset confecta aut ab aliis auctoribus quamquam adsumpta, tamen mutata et in deteriorem partem esset detorta, ut nonnulli volunt, homo in scriptis rhetoricis tritissimus neque doctrinae modo plenus sed etiam iudicio prudens, ut erat Fabius, propriam Tullii viam nulla differentia adnotata non esset secutus. Immo vero Quintilianum qui legit, eum, quamvis verecunde Tullii memoriam colat, tamen ubi hic a communi arte et usitatis praeceptis longe distat, controversiam afferre animadvertit.

Ita igitur res se habet, ut Quintilianus Tullium ducem secutus sit ad eorum institutionem *λέξεως*, qui 'inventores sunt harum sane minutarum rerum'. Propterea Stoicorum quintam virtutem *συντομίας* praeteriit, *πρέπον* autem cum Tullio suo quartam virtutem numeravit (XI 1, 1), quam Theophrastus quo loco posuerit, cognitis Aristotele Stoicisque iam tempus est demonstrare.

Si enim Tulliani Oratoris testimonio²⁾ confidimus, Theophrastus quartam virtutem numeravit ornatum, Cicero De Or. illum tertio loco posuit, in quartum recessit *πρέπον* (aptum), quod Theophrastus teste Oratore tertio loco habuit.

Ad eo haec Tulliana *πρέποντος* positio probata quibusdam est, ut

1) Ne longus sim, vide indicem Meisteri editioni adiectum.

2) Cic. Or. 79 cf. supra cap. II p. 9 sqq. (p. 12 et 16).

sola iis vera videretur.¹⁾ Itaque Theophrastum nullo loco nisi post ornatum de hac virtute potuisse dicere contendunt. Oratoris apertum testimonium aut interpretatione aut coniectura obscurare student obliterati eam *πρόποντος* formam, quam nos invenimus, inde a Theophrasti aetate mutatam esse.

Aristoteles quidem decorum partem fecit unius suae virtutis *σαφήνειας*, cui etiam ornatum dicendi subiunxit. Ea, quam nos habemus, libelli III forma etsi non caret ordine, tamen accuratam rerum distributionem non praebet. *Πρόπον* in media de ornatu disputatione locum occupat. Postquam de metaphoris dixit et *ἑλληρισμόν* atque *ὄγκον λέξεως* exposuit, ad *πρόπον* transit. Sequuntur autem capita de numerosa oratione et de probatis ornamentis, quae ad ornatum pertinent. *Πρόπον* igitur ab ornatu nondum separatum est, in fine tamen ornatus ne apud Aristotelem quidem ponitur. Post Aristotelem *λέξιν* tractavit Theophrastus, quem quaerimus. Deinde Stoici. Eorum ordinem Laert. Diog. (VII, 59) aperte describit: *ἀρεταὶ δὲ λόγον εἰσὶ πέντε Ἑλληρισμός, σαφήνεια, σύντομία, πρόπον, κατασκευή*. Eundem ordinem accurate observat Laertius in definitionibus enumerationi additis. Cum autem *κατασκευή* Stoicorum idem sit atque Theophrasti ornatus, ii quidem *πρόπον* ornatui praemiserunt et, si brevitatem neglegimus, quam a perspicuitate diremtam suo loco inseruerunt, prorsus eandem seriem numerant, quam Tullius Theophrasto tribuit. Media denique Academia, si Partitionibus Oratoriis credere licet (Partit. Or. 139), hunc ordinem virtutum constituit: dilucidum (*σαφές*) breve (*σύντομον*) probabile (*πιθανόν* ~ *πρόπον*) illustre (*μεγαλοπρεπές*) suave (*ἡδύ*) (Partit. Or. 19, cf. infra p. 67 sqq.). Itaque vetustioris *τέχνης* si rationem habemus, testimonio Oratoris de Theophrasti numero *πρόποντος* verbo tenus fidem habere debemus. Ne hoc quidem concedo *πρόπον* in recentioribus artibus non nisi post ornatum locum habere. Quintilianus quamquam Tullianum in libro De Or. ordinem imitatur et *πρόπον* postponit²⁾, tamen ipse antequam de ornatu dicat, nonnulla praemittit, quae sine dubio 'aptum' explicant VIII 3, 11—14 (Cic. De Or. III, 210). Quod cum a suo ordine abhorreat, in extremis verbis se revocat: „Sed ad propositum.“³⁾ Similiter Cicero ante

1) Vide, ut afferam exemplum, E. Kremer: Über das rhetorische System des Dionys v. Halicarnass, Straßburg 1907, p. 45. H. Rabe: De Theophrasti libris *περὶ λέξεως* p. 43.

2) Cum in reliquis virtutibus sine testimonio allato seriem constitueret, in solo decoro ei opus esset numerandi auctoritate, mihi satis videtur confiteri se diversum etiam a Tulliano ordine locum *πρόποντος* novisse.

3) Idem accidit in vitiis tractandis VIII 3, 42. Probabilitas enim et *πρόπον* coniungenda sunt.

ornatum breviter cohortatur, ut satietas aurium vitetur (De Or. III, 97 ad 103). Qua de causa modus semper servari debet. Pertinet autem haec de recto modo pars ad caput *πρόποντος* (Cic. Or. 73). In Oratore ante generum descriptionem de decoro agit (Or. 70 sqq.). An nimiae audaciae est ex eiusmodi locis vestigia deprehendere eius ordinis, quem inventor quattuor virtutum condidit?

Cicero igitur in libro III De Or. ordinem virtutum ad suum usum mutavit neque latet ratio transponendi. *Πρόποντος* enim praecepta, quem artis locum cum philosophi tum grammatici tractabant, quem rhetores ex elocutione ad *πραγματικὸν τρόπον* transferebant (Cic. Or. 70 sqq.), adeo aucta erant, ut sui iuris haec pars facta esset et facile in fine collocaretur, praesertim cum ad oeconomiam libri III De Or. postpositum *πρόπον* maxime idoneum esset. Crassum enim, qui ex quattuor virtutibus unum ornatum late explicare volebat, Latinitatem et perspicuitatem, primas duas virtutes, percurrit. Quo tandem loco disputatio stabilita esset, si *πρόπον* ante ornatum positum esset? Longa ornatus tractatio in medio collocanda erat.

Sed satis de *πρόποντος* positione dictum est. Doctrina enim cum ordine non est mutata neque domus propterea aliter aedificata est, quod lapis cum lapide sedem mutavit. Ut comprehendam, quae ex Fabio didicimus: Elocutionis praecepta omnia subiunguntur quattuor dicendi virtutibus, Latinitati, perspicuitati, ornatui, decoro. Neque plures in virtutum numerum ducuntur neque alia praecipienda partitio praeter eas virtutes in elocutione, i. e. in tertia artis rhetoricae parte, adhibetur. Omnem illae orbem eloquendi complectuntur.

In hac ratione facere non possum, quin vehementer insistem. Illud maxime velim attendas, quod tria dicendi genera, ut a Cicerone in libro III De Or. ita a Fabio omissa sunt in ea parte operis, qua elocutionis praecepta traduntur.

Sed in nova libri *περὶ λέξεως* editione Mayerus Quintiliano, cui nonnullas praefationis suae paginas concessit (XIX—XXIV), etiam ea conatur disputando imputare, quae ille consulto, ut nos credimus, praetermisit. Atque primum quidem in ea re aperte peccat, quod octavum librum solum adhibet. Omnis enim elocutionis tractatus, qui patet per libros VIII, IX, X, XI init. percensendus erat. Unum hoc corpus est, etsi Fabius necessitate coactus — nonnumquam paene invitus (IX 4, 146) — id in volumina dissecare debuit. Quamquam paulo clementius quam Cicero etiam Quintilianus increpatur a Mayo. Hic quoque 'manifesto perverse disposuit argumenta' (p. XX). Non potuit quidem Mayerus non videre eandem, quam in Cicerone prorsus nullam esse contendit dispo-

sitionem, Fabium quoque consequi. „Totam quam praebet materiam quattuor illis 'ideis' (i. e. virtutibus) subiecit.“ Sed melius rem hunc gerere arbitratur quam illum, qui ideas nomine proferat et revera neglegat (p. XIX).

Quintilianus elocutioni praefationem praemittit. Hoc nihil alieni habet in propria parte totius artis. Sed etiam ornatui, tertiae elocutionis virtuti, suum prooemium dedit. Cur id fecerit, ipse explicat. Haec enim virtus prae ceteris oratoria est et oratoris laudem efficit. Quid quod accidit, ut in elocutionis prooemio multa iam commemorentur, quae in partis eius gravissimae proprio prooemio iterum afferuntur? Nonne natura hoc fieri dicemus?¹⁾ Aliter Mayerus, qui putat praefationem ornatui propriam statim cum praefatione totius elocutionis coniungendam esse; manifesto Quintilianum caput primum et alterum falso loco posuisse, transponenda ea esse post capitis III paragraphum 43 (p. XXIII). At iam a verbis „Ceterum dicturus“ et sqq. Quintilianus ut ipse affirmat ad vitia ornatus transgreditur, mediam dispositionem Mayerus dissecat, totamque partem VIII 3, 15—39 ornatui detrahit Quintiliano aperte resistente, qui ita divisit: „Quid separata, quid iuncta exigant, consideremus“. De separatis agit 15—39, de iunctis 40sqq. Qua in re nemini puto Mayerum esse persuasurum.²⁾ Nam illius adhibita ratione non redintegratur ordo turbatus, sed integer turbatur. Alterum est, quod ipsam rationem virtutum aut, ut dicere solet, 'idearum', et numerum Mayerus mutat. Undecim enim ideas habuisse opinatur Theophrastum; easdem apud Quintilianum extare debere. Satis iam haec conamina evertuntur illis locis, quos supra attulimus, ubi dilucidis et planis verbis *quattuor* virtutes numerantur. Ut utar exemplo, *σντρουλας* ideam Mayerus recuperat ex VIII 2, 19. Quintilianus autem de perspicuitate dicit, quae tollitur duplici modo: „Est etiam in quibusdam turba inanum verborum, qui . . . circumeunt omnia copiosa loquacitate . . . alii *brevitatem aemulati* necessaria quoque orationi subtrahunt verba“ . . . Eadem haec est doctrina, quam Aristoteles exhibet: perspicuitas medium sequitur inter amplitudinem et breviter. Stoici quidem propriam virtutem eam fecerunt, Quintilianus autem illa non utitur. Audacior Mayerus etiam in *δεινότητος* et *ἡδέος* virtutibus Fabio tribuendis, quarum cum ipse confiteatur nulla nisi 'misera' exstare vestigia (p. XXI cf. p. XXIII), nolo longius morari. Nescio autem, quomodo auctoris ipsis verbis saepe

1) Idem accidit Ciceroni Or. 51—54 et 61sqq. Quintilianus confitetur se repetere, quae iam antea dicta sint VIII 3, 6.

2) Remanet igitur capiti tertio suum nomen *De ornatu*, quod M. vituperat (p. XXI).

repetitis, quibus quattuor virtutibus se uti affirmat, nos fidem denegare possumus. Atque haec quidem de virtutibus.

Postremum autem Mayerus, id quod nostra valde interest, in libro octavo Quintiliani tria dicendi genera sibi videtur invenisse. Non dubitat iis subiungere VIII praef. §§ 18—22 et 33, VIII 3, 1—11, VIII 3, 7 et 44sq. VIII 3, 11—14 (cf. M. p. XX prolegg.). Plura eorum vestigia ne ipse quidem detexit. Sed haec iam parum aperta sunt. Quid quod ne nomina quidem trium generum omnibus illis locis reperiuntur? Atque quod in praefatione elocutionis dicitur varias esse eloquendi formas, neque numero neque nomine illis tribus similes, verumne id testimonium putatur? An de vitiis quae exponuntur VIII 3, 44, ad tria dicendi genera deferri possunt? Ne *πρόπovτος* quidem brevis et a proposito aliena mentio VIII 3, 11—14 nomina generum habet neque digna est, quae inscribatur: 'de usu generum dicendi' (sic M. p. XX). Nobis non opus est mente conicere, qua Fabius debuerit ratione uti ad genera tria elocutionis explicanda, quoniam ipse alia operis parte, qua non agit de ipsa elocutione, ea genera tractavit, scilicet in duodecimo libro (10, 58sq.). Atque illa qui leget et cum locis libri octavi a Mayo isdem generibus tributis comparabit, plura ad refutandum non postulabit.

Ex Quintiliano cognoscitur et qua auctoritate ratio *λέξεως* a Theophrasto prolata usa sit et quid Ciceroni debeatur in hac ratione ad posteritatem tradenda.

Post Ciceronem et Quintilianum non ita multum valet, quod recentiores quoque rhetores Latini easdem quattuor virtutes tractare solent. Qui cum differunt, mutandi ratio facile intellegitur. Gravissimus eorum testis Fortunatianus virtutes has enumerat p. 125 (Halm): „Quae alia in elocutione observanda sunt? Ut verba sint Latina, aperta, ornata, apta“. Iulius Victor (p. 431H.) omnis pendet a Ciceronis De Oratore libris. Martianus Capella de virtutibus agit p. 472 (excidit *πρόπον*), Cassiodorus p. 515 (hoc ordine: *πρόπον* (§ 1) Latinum, perspicuum, suave et facetum).

Iam satis firmata est nostra de *Theophrasti* arte *λέξεως* sententia, ut ad eos transire possimus testes, qui, ut solet fieri ducentorum fere annorum spatio intercedente, puram illius doctrinam mutatam, auctam, turbatam ostendunt.

Ex quibus primum affero Auctorem, qui ad Herennium scripsit, qui post notam de exemplis proprie fingendis praefationem libri IV duas facit partes elocutionis (§ 10): „Bipertita igitur erit nobis elocutionis praeceptio. Primum dicemus, quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse, deinde ostendemus, quas res semper habere debeat.“

De prima parte suo loco dicemus. Huc pertinet altera pars, quae inde a capite 12 tractatur: „Quoniam quibus in generibus elocutio versari debeat, dictum est, videamus nunc, quas res debeat habere elocutio comoda et perfecta. Quae maxime oratori accommodata est, *tres res* in se debet habere: *elegantiam, compositionem, dignitatem.*“ Verba nullam similitudinem cum virtutibus prae se ferunt. Sed qui scripsit eos libros, ipse non ignoravit nomina Graeca parum sollerter in Latinum sermonem esse conversa.¹⁾ Quare nobis cavendum est, ne sub dissimilitudine nominum nos fugiat rationis similitudo. Sub elegantia enim, quam distribuit in Latinitatem et explanationem (IV 17)²⁾, duas primas Theophrasti virtutes, *ἑλληνισμόν* et *σαφήνειαν*, reperimus. Novum est, quod duae virtutes in unum genus contrahuntur. Iam quid dignitas sit, videamus. Ipse explicat: „Dignitas est, quae reddit *ornatam* orationem varietate distinguens. Haec in verborum et sententiarum exornationem dividitur“ (IV 18). Ornatus igitur orationis, quem quartae virtuti Theophrastus subiecit, apud nostrum auctorem dignitatis nomine inscribitur. Alio operis loco, ubi de pronuntiatione dicit pro rebus et sermone vario varianda, dignitatem breviter definit: „Dignitas est oratio cum aliqua gravitate“ (III 23, cf. 24 de voce in dignitate adhibenda). In elocutione non solum gravitatem (*μεγαλοπρεπές*) ei tribuit, sed etiam suavitatem (*ἡδύ*), ut docent extrema libri IV verba: „Omnis rationes honestandae studiose conlegimus elocutionis, in quibus, Herenni, si te diligentius exercueris, et gravitatem et dignitatem et suavitatem habere in dicundo poteris, ut oratorie plane loquaris“ (IV 69), quibus in verbis, cum dignitatem solam fecerit caput *λέξεως*, gravitas et suavitas ei subiungendae sunt.

Sed si ad praecepta dignitatis attendimus, non sine curiositate quadam animadvertimus nulla nisi *σχήματα* tractari. Theophrasti auctores tria faciunt capita ornatus, delectum verborum et eorum compositionem

1) Vide quae dixerit IV 10: „Ergo haec asperiora primo videantur necesse est, id quod fiet rei non nostra difficultate.“ *Σχήματα λέξεως* et *σχήματα διαβολίας* vertit *exornationes* verborum et sententiarum. Neque Wilamowitz mihi probatur, qui (Hermae vol. XXXV, p. 27) *σχήματα* dicit, ubi Auctor exhibet ‘*figuras*’ dicendi. Si Cicero vocem *χαρακτῆρ* Latine convertit „forma“ (cf. Or. 36), certe Auctor ad H. si „figura“ dicit, eandem Graecam vocem reddere potest. Neque vocabulum genera (*γένη*) ignorat (cf. IV 15, IV 17 etc., vide indicem). Quodsi autem adnotat vir doctissimus: „Ein dringendes Bedürfnis ist die Verfolgung der Lehre von diesen *σχήματα* zu den späteren *σχ. διαβολίας καὶ λέξεως*“, me fateor id non intellexisse. Neque enim haec generibus recentiora sunt neque ulla propinquitas inter ea intercedit. Ne nomen quidem, ut equidem credo, iis commune erat *σχήματα*.

2) Cf. etiam haec verba: „Elegantia est, quae facit, ut unum quidque *pure* et *aperte* dici videatur“ IV 17.

et figuras, quae in continuatione eorum observantur. Ita Dionysius ipso nomine Theophrasti allato affirmat (de Isocr. cap. 3 p. 539 R), ita Quintilianus suam artem dividit, ita Cicero librum De Oratore III. Auctor ad Herennium duobus capitibus *ornatum* privavit, ex quibus unum omnino deest, scilicet *ἐκλογὴ ὀνομάτων*, nisi quod in *explanatione* propria et usitata verba commemorantur, translata in figuris (IV 45).¹⁾ De verbis bene sonantibus, de priscis et inusitatis, de factis tacet in ornatus praecipione, quae nota ei fuisse videmus in priore parte, ubi enumerantur quidem, etsi non explicantur (IV 11 de gravi figura, IV 15 de vitiis). Mancus igitur in elocutionis ornatu auctor noster invenitur. Alterum caput ornatum demptum, quod est de artificiosa compositione, proprie tractatum et inter reliquas virtutes receptum est, quamquam natura maxime differt ab elegantia et dignitate. Privigni instar inter veros filios elocutionis versatur. Exiliter sane de compositione praecipit (IV 18) de vitiis fugiendis magis quam de componendi ratione disputans. *Σύνθεσις* tantum auctoritatis in rhetoricis certaminibus occupavit, ut ab ornatu in proprium locum secederet, mox separatim tractatur (Dionysius Halic. *περὶ συνθέσεως ὀνομάτων*). 'Aptum' autem, quae inter rhetoricas virtutes elocutionis maxime philosophica erat, a nostro Auctore, qui totus pendet 'a magistro dicendi', ut nomine utar Tulliano, omnino omititur.²⁾ Etiam in pronuntiatione, quamquam rem *πρόποντι* propriam explicat (III 24sq. de accommodanda ad orationem voce et gestu), decorum silentio premit.³⁾ Postremo ne nomen quidem virtutum (*ἀρετῶν*) adhibetur. *Περιφραστικῶς* dicit: „Quas res debeat habere elocutio comoda et perfecta“.

Haec igitur ratio inter Rhetorica ad Herennium missa et Theophrasti librum *περὶ λέξεως* intercedit: Duae virtutes, *ἑλλητισμός* et *σαφήνεια*, praecipitis ad artem grammaticam delatis adeo minutae sunt, ut in unam elegantiam coirent. Tertium, *πρόπον*, deest. Quarta ornatus virtus nomine dignitatis appellata sola *σχήματα* comprehendit. Ornamenta in delectu verborum sita desunt. Compositio a dignitate abscissa propria pars virtutibus dissimillima facta est. Quamquam igitur aliqua

1) Similiter Quintilianus cf. VIII 3,38 et VIII 6,4.

2) Cf. Cic. De Or. I, 132: „Id enim (scil. ne dedecet) est maxime vitandum et de hoc uno minime est facile praecipere non mihi modo, qui sicut unus pater familias his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio: quem saepe audio dicere caput esse artis decere, quod tamen unum id esse, quod tradi arte non possit“.

3) In ornatu quoque vestigium remanet. Dignitas enim reddit ornatam orationem „varietate distinguens“. Varietatis autem *ζωνών* et recte variandi ratio ex decoro percipitur.

Theophrasti vestigia cognoscuntur¹⁾, tamen Tullii demum opera ad ipsius Eresii sinceram doctrinam redeuntis ratio Theophrastea a magistris dicendi inquinata denuo redintegrata est. Utile est tabulam depingere:

Auctor ad Herennium	Theophrastus
elegantia {	ἑλληνισμός
{ Latinitas	σαφήνεια
{ explanatio	πρέπον
compositio	
dignitas	κατασκευή
	a) ἐκλογή
<compositio>	b) ἁρμονία
a) exornationes	c) σχήματα.

Ciceronis inter scripta rhetorica unum et dicendi genere et ratione praecipendi mirum quantum a reliquis distat, librum dico, qui inscribitur „Partitiones Oratoriae“ (διαθέσεις ῥητορικαί), a Cicerone ad editionem neque destinatum neque paratum. Forma utitur dialogi isagogici κατὰ πρῶσιν καὶ ἀπόκρισιν. Filius dicendi studiosus a patre artis peritissimo per omnem τέχνης campum ducitur non tam ad praecepta concipienda, quam ut capita et partes definiendo cognoscat et omnem orbem in conspectu habeat, priusquam adeat singula.²⁾ Multa in hoc libro quaeri possunt et de dictione ex Graeco saepe exemplari accurate conversa et de tempore, quo scriptus sit, et de usu, cui observiat. Nostra interest cum ex Academiae fontibus Ciceronem hausisse (Part. 139) tum ea ratione instituisse librum, ut omnia discernerentur in singulas partes, quo melius definiri possent. Missis ceteris quaestionibus³⁾ ad elocutionem statim aggrediamur.

Totius artis tria summa facit capita: vim oratoris, orationem, quaestionem (3). Vis oratoris (cf. ἔργα τοῦ ῥήτορος partes oratoris officii Fortunatianus p. 81 H. Cic. Or. 43) duas partitiones habet, aut πραγματικόν et λεκτικὸν τόπον aut quinque partes: inventionem, collocationem,

1) Ita interpretandus est Wilamowitzius: „Dagegen ist das letzte Buch der Rhetorik ad Herennium ein sehr wertvoller Traktat περί λέξεως, dessen asianische Form zu den verständigen Lehrsätzen in seltsamem Kontraste steht. Die theophrastische Grundlage ist auch hier unverkennbar“. Herm. 35, p. 44. Mayerus in prolegg. de Auctore ad H. tacet.

2) Part. 140: „Quare haec tibi sint, mi Cicero, quae exposui, quasi indicia fontium illorum, ad quos, si nobis iisdem ducibus aliisve perveneris, tum et haec ipsa melius et multo maiora alia cognosces“.

3) Vide Frank Joh. Merchant: De Ciceronis Partit. Orat. Diss. Berol. 1890⁴ quamquam eius doctam disputationem ubique probare non possum.

elocutionem, pronuntiationem, memoriam. Tertium caput de quaestionibus potuit inventioni dari, in qua desideranti eas filio respondet pater: „Loco tu quidem quaeris“ (Part. Or. 8). Similiter alterum caput de oratione, i. e. de orationis partibus, collocationi tribui solebat. Consulto igitur videmus capita distrahi, ut separatim definiendo facilius intellegantur.¹⁾ Eandem rationem in elocutione, quae inde a § 16 exponitur, adhibet. Complures partitiones, quae inter se non cohaerent, deinceps enumerantur: (I) Prima partitio est in genus sua sponte fusum (*εἰρομένη λέξις*) et genus versum atque mutatum (*κατεστραμμένη*). (II) Altera est in verba simplicia et coniuncta. Simplicium duae divisiones afferuntur, quarum altera alteram reddit superfluum (§ 16, 17). In coniunctis duo dissimillima coniunguntur praecepta, ut numerosa sit compositio, quod ad ornatum pertinet, alterum, ut *σολοικισμός* evitetur: „Nam ut in simplicibus verbis, quod non est Latinum, sic in coniunctis, quod non est consequens, vituperandum est“. (III) Tertia denique partitio communis est simplicibus et coniunctis in „quinque quasi lumina: dilucidum, breve, probabile, illustre, suave“ (19).

Facile recognoscuntur virtutes elocutionis, quae in hoc libro ‘quasi lumina’ appellantur. Sed quamquam Theophrastea doctrina subest, ipsa doctrinae ratio ab eo differt. Brevitas (*συντομία*), quam Stoici inseruerunt, inter virtutes (lumina) numeratur²⁾, non quo ea de causa Partitiones ex Stoico fonte fluxisse dixerim — Cicero Academiam profitetur — tamen eius auctorem post Stoicos scripsisse apparet. Deinde deest prima virtus Latinitatis (*ἑλληνισμός*), sed potius in numero horum luminum quam in toto libro. Loco enim eo, quem attigi (Part. Or. 18), ut in simplicibus verbis, quod non est Latinum (*βαρβαρισμός*), sic in coniunctis, quod non est consequens (*σολοικισμός*), vituperatur. Quamquam igitur non nisi *ἐν παρέργῳ*, tamen commemoratur *ἑλληνισμός*. Ex virtutibus eo facilius evanuit, quo magis praecepta eius ad grammaticae artis officium transierunt. Non gravior est tertia differentia. Theophrastus eam virtutem, quae ornamenta complectitur, in duas partes divisit, *μεγαλοπρεπὲς καὶ περιττόν* et *ἡδύ*. In Partitionibus vinculo dissoluto duo lumina enumerantur, illustre (*μεγαλοπρεπὲς*) et suave (*ἡδύ*). Atque quid sit ‘suave’, dubium non est. Illustre autem erant qui *ἐνάργειαν* explicarent (etiam Mayerus: p 16), neque potest negari in hoc capite *ἐναργές*

1) Idem usus eundem ordinem effecit, ut hanc primam artis *διαίρεσιν* Cicero dedit in proemii conspectu De Or. I, 138sq. : 138 *τέλος*, *ἕλη* (*θέσις*, *ὑπόθεσις*) 142 oratoris vis in quinque partes distributa, 143 orationis partes.

2) Etsi definitio brevitatis praeter perspicuitatem nil novi habet. Obscurum aut longitudine aut contractione fieri dicit. Medium ergo rectum videtur. „Brevitas (fit) . . . nulli rei nisi ut *dilucide* dicas, serviendo“ (19).

multum valere. Ita enim Cicero illustre exposuit (Part. 20): „Illustris est autem oratio, si et verba *gravitate* delecta ponuntur et translata (*μεταφοραί*) et superlata (*ὑπερβολαί*) et ad nomen adiuncta (*ἐπιθεταί*) et duplicata (*διπλῆ*) et idem significantia (*συνώνυμα*) atque *ab ipsa actione atque imitatione rerum non abhorrentia*. Est enim haec pars orationis, quae rem constituat *paene ante oculos*; is enim maxime sensus attingitur, sed et ceteri tamen et maxime mens ipsa moveri potest.“ Ea, quae typis mutatis significavi, ad ‘*ἐνάργειαν*’, qualem alii quoque auctores exponunt, videntur pertinere. Aristoteles dicit eam *πρὸ ὁμμάτων* rem ponere, posterius definiunt: ἔστι δ’ ἐνάργεια λόγος ὑπ’ ὅψιν (*ὑπὸ τὰς αἰσθήσεις* Dionys. H. p. 482R) ἄγων τὸ δηλούμενον (Anonym. Seg. III p. 369 cf. III 199 Sp.).¹⁾ Verba igitur Ciceronis ostendunt *ἐνάργειαν* in ea parte, quae illustrem docebat orationem, a fonte eius collocatam esse.²⁾ Quanti momenti ibi fuerit, etiam comparatione cum dilucido probatur (20): „Est enim plus aliquanto illustre quam illud dilucidum. Altero fit, ut intellegamus, altero, ut videre videamur.“³⁾ Sed etiamsi pars magna illustris orationis est *ἐνάργεια*, tamen praeter eam de verbis eligendis et ad magnificentiam aptis ita dictum est, ut dubium non sit, quin *μεγαλοπρεπές* intellegere debeamus. Quod etiam ex responsione duarum partium ornatus cognoscitur: *μεγαλοπρεπές* et ἡδύ diversae et quasi extremae partes sunt, quae inter se reliqua includunt, ἡδύ et *ἐναργές* orbem non complectuntur. Itaque Geigenmüller laudandus est, qui in Quaestionibus Dionysianis p. 29 contra Causeret (Étude sur la langue de la rhétorique dans Cicéron) disputans Partitiones recte interpretatur, cum illustre Graece convertat *μεγαλοπρεπές*. Idem probabile, quod in luminibus numeratur, recte rettulit ad *πρέποντος* doctrinam (*τὸ πιθανὸν ἐκ τοῦ πρέποντος* Aristot. Rhet. III 1414a28).

Hac igitur tabula ratio depingitur, quae inter Theophrasti virtutes et Partitionum lumina orationis intercedat:

	Partitiones	Theophrastus	
	(Commemoratur Latinum	ἑλληνισμός	}
	(18) sed non inter lumina)		
quasi lumina	dilucidum	σαφές	} ἀρεταί
	breve	συντομία	
	probabile	πρέπον	
	illustre	μεγαλοπρεπές	
	suave	ἡδύ	
		κατασκευή	

1) Ex multis, qui fuse *ἐνάργειαν* explicant, affero *περὶ Ὑψους* c. 15.

2) De sede *ἐναργείας* in arte *λέξεως* dubitatio erat Quint. VIII 3, 61.

3) Similem comparationem invenis apud Quint. l. c. (VIII 3, 61): „Quia plus

Ex definitionibus singulorum 'luminum' apparet omnia praecepta tam eligendorum verborum et componendorum quam figurarum iis virtutibus subici. Compositio quidem deest in divisione illustris elocutionis, casu puto, non consulto. Nam suavitatis praeceptio illa capita omnia tractat. Apertius fortasse etiam altero loco, ubi de ornatu agitur Part. 72/73: „Et quoniam in his causis omnis ratio fere ad voluptatem auditoris et ad delectationem refertur, utendum erit in iis ornata oratione et *singulorum* verborum insignibus, quae habent plurimum suavitatis . . . et ipsa *constructione* verborum“ (sequuntur Gorgianae figurae).

Quae cum ita sint, satis elucet Partitiones Oratorias doctrinam virtutum λέξεως a Theophrasto conditam exhibere, sed rationem illo recentiore. Quamquam numerus ipse auctus est sola brevitate Stoicorum. Multas et varias 'ideas', quas Mayerus Theophrasto tribuit, ne Partitiones quidem probant, quamvis audacter contendat Ciceronem in eo libro excerptum praebere ex Theophrasti libro περί λέξεως (Mayer: prolegg. p. XIII). Nos cognovimus et subesse rationem Theophrasteam et quatenus.

Atque denuo mihi insistendum est, ut attendas, quam non commoventur tria genera dicendi. Omnem orbem elocutionis pater filio ostendit, omnia luminibus subicit.

Sed de Romanorum rhetorum ratione virtutum hactenus. Priusquam ad Dionysium Halic. transeamus, aliam breviter liceat artis partem attingere, quae est de pronuntiatione (ὑπόκρισις), quoniam ex elocutione in eam partem natu minores virtutes invaserunt, quarum similitudo nobis testimonii loco est, quo auctoritas λέξεως ἀρετῶν confirmatur.

ὑπόκρισις sero praeceptis instructa est. Praefatio libri III Rhetoricorum Aristotelicorum dicit eam partem neglectam esse (p. 1403b20): Τρίτον δὲ τούτων ὁ δύναμιν μὲν ἔχει μερίστην, οὐπω δ' ἐπιχειρεῖται, τὰ περὶ τὴν ὑπόκρισιν. Theophrastus noster deinde περί ὑποκρισεως scripsit.¹⁾ Non multa videtur praecepta tradidisse, si audimus Ciceronem (De Or. I 145) et Auctorem Herennianum (III 19) de angustis eius partis finibus querentes. Equidem libenter credo ad Theophrastum magnam eam auctoritatem referendam esse, qua πρόπον (decorum) in praeceptis pronuntiationis utebatur. In elocutione enim favisse eum virtuti πρόποντος videmus. De decore in pronuntiatione servando dixerunt, ut utar exemplis. Cic. De Or. I 132, Auctor ad Her. III 23sq. Adhibitus est liber Theophrasti a Cicerone De Or. III 215sq. (cf. 221 et Or. 55sq.).

est evidentia vel, ut alii dicunt, repraesentatio, quam perspicuitas, et illud patet, hoc se quodammodo ostendit“.

1) Cf. M. Schmidt: De Theophrasto rhetore p. 61.

Pronuntiationis divisio in vocem et motum corporis ab ipsa natura oblata apud omnes reperitur. Atque Cicero¹⁾ et Auctor ad Herennium²⁾ ea divisione contenti praecepta omnia iis capitibus subiciunt distribuentes motum corporis in vultum et gestum. Quintilianus primus, quem nos scimus, illam divisionem cum quattuor virtutibus, quas elocutionis esse vidimus, ad ὑπόκρισιν translatis permiscuit. XI 3, 30: „Non alia est autem ratio pronuntiationis, quam ipsius orationis. nam ut illa *emendata, dilucida, ornata, apta* esse debet, ita haec quoque *emendata* erit . . . *dilucida* vero erit (33sq.) *ornata* est pronuntiatio . . . (40sq.)“. Atque tria haec priora ad solam *vocem* refert, ex iis, quae sequuntur, perspicimus, quantopere concurrant virtutes cum priore divisione. ‘Aptum’ enim, quod quartum numerat, ad gestum non minus quam ad vocem pertinet. Itaque postquam praefatus est § 61: „Iam enim tempus est dicendi, quae sit *apta* pronuntiatio“, inhihet cursum § 65: „Quid autem quisque in dicendo postulet locus, paulim differam, ut *de gestu prius dicam*“. Apparet virtutes ex elocutione in alienam pronuntiationis divisionem esse insertam.

Quintiliani rationem imitatur Chirius Fortunatianus p. 132 H: „Quae ratio est elocutionis, ea est et pronuntiationis, an non? ea. Cur ita? quoniam ut elocutio *emendata* esse debet, *dilucida, ornata, apta*, ita et pronuntiatio“. ³⁾ Quae praecepta pronuntiationis singulis virtutibus subdita sint, neque nostra interest et ex Quintiliano facile comperitur. Ingenium eius, qui pronuntiationis artem primus ad exemplar elocutionis instruxerit, facile quis reprehendet. ⁴⁾ Supervacuum puto esse Theophrastum ab eo crimine defendere. Sed ne recentiores quidem rhetores elocutionis virtutes cum pronuntiatione confudissent, nisi summa illae praeditae fuissent auctoritate. Quod quomodo fieri potuit, si revera Tullius eas ex sincero fonte Graeco depravasset, si Graeci rhetores aliam rationem docuissent? Pronuntiationis virtutes mea sententia praeclaram originem et auctoritatem quattuor virtutum *elocutionis* demonstrant.

1) Cic. De Or. III 215sq. Or. 55. Brut. 141.

2) Auct. ad Her. III 23sq.

3) Alteram divisionem vocis, vultus, gestus explicavit p. 130 H.

4) Via, qua in pronuntiationem transierint virtutes, cognoscitur ex Cic. Part. Or. 25: „Facit enim (pronuntiatio) et dilucidam orationem et illustrem et probabilem et suavem non verbis, sed varietate vocum, motu corporis, vultu, quae plurimum valebunt, si cum orationis genere consentient eiusque vim ac varietatem subsequenter“. Iam quasi comparatae sunt ἀρεταὶ λέξεως, sed nondum pronuntiationis factae.